

UDK: 930.85 (497.5) »1856/1861«
929 Posilović, J. »1856/1861« (044)
929 Balenović, Š. »1856/1861« (044)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 24. 3. 1998.

Shvaćanja mladoga Jurja Posilovića o kulturi i politici na temelju njegove korespondencije sa Šimunom Balenovićem 1856.–1861.

ZORAN GRIJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je u radu istražio mladenačko razdoblje djelovanja Jurja Posilovića, svećenika i kasnije istaknutoga crkvenog velikodostojnika, senjsko-modruškoga biskupa od 1876. do 1894. godine i zagrebačkoga nadbiskupa od 1894. do 1914. godine. Na temelju pisama koja je J. Posilović kao bogoslov i doktorand bogoslovlja iz Beča slao u Zagreb svome prijatelju svećeniku Šimunu Balenoviću, u razdoblju od 1856. do 1861. godine, prikazao je Posilovićeva stajališta o najvažnijim suvremenim vjerskim, kulturnim i političkim problemima. Ujedno je prikazao publicističku djelatnost J. Posilovića i Š. Balenovića, koja je u svezi sa sadržajem pisama.

Uvod

Sudjelovanje Katoličke crkve u hrvatskom političkom životu od sredine XIX. stoljeća tek je u novije vrijeme postalo predmet sustavnijeg znanstvenog istraživanja. To istraživanje uglavnom je usmjereno prema analizi nacionalno-političkog opredjeljivanja katoličkoga svećenstva, njegova političkog djelovanja i suodnosa vjere i politike u njegovom političkom djelovanju.¹ Kulturna povijest hrvatskoga svećenstva nije pobudila podjednaku pozornost, pa je gle-

¹ Među novijim studijama o djelovanju Katoličke crkve od sredine XIX. stoljeća valja upozoriti na dva djela, knjigu Jure Krište, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb, 1994. i Marija Streche, *Katoličko hrvatstvo: počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.–1904.)*, Zagreb, 1997. Navedenom problematikom u okviru tematski općenitijih istraživanja bavili su se i drugi autori, među kojima napose valja izdvojiti Mirjanu Gross, koja je posvetila veliku pozornost Katoličkoj crkvi u sklopu svojih istraživanja modernizacijskih procesa u hrvatskom društvu u drugoj polovici XIX. stoljeća. Vidi.: M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850.–1860.* (dalje: *Počeci moderne Hrvatske*), Zagreb, 1985.; Mirjana Gross – Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.

de nje još uvijek najrelevantnije djelo knjiga Frana Plevnjaka iz 1910. godine.² U hrvatskoj historiografiji zamjetan je i nedostatak monografskih studija o istaknutim predstavnicima Katoličke crkve, crkvenim velikodostojnicima i svećenicima, koji su svojim djelovanjem značajnije utjecali na tijek političkih i kulturnih procesa i na oblikovanje sveukupne hrvatske političke i kulturne stvarnosti druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća. Malobrojne monografije koje postoje, o biskupu Josipu Jurju Strossmayeru³ i kardinalu Jurju Hauliku,⁴ pružaju vrijedne podatke o njihovom djelovanju, ali ne mogu, na pose potonja, udovoljiti zahtjevima suvremene historijske znanosti.⁵

Zadaća je hrvatskih historičara kritički ocijeniti i dopuniti rezultate dosadašnjih monografija, te proširiti istraživanje na one crkvene velikodostojnike i svećenike čija je djelatnost povijesno relevantna, a do sada nije bila predmet znanstvene analize. Tu ideju slijedi ovaj rad, koji je zamišljen kao prilog istraživanju života i djelovanja u hrvatskoj historiografiji gotovo prešućena svećenika i crkvenog velikodostojnika Jurja Posilovića.

Ime Jurja Posilovića ne može se pronaći niti u jednoj hrvatskoj enciklopediji ili leksikonu. Radi se o neopravdanom propustu, jer je on bio jedna od eminentnijih osoba hrvatskoga crkvenog i kulturnog života u drugoj polovici XIX. i početkom XX. stoljeća. O tomu svjedoče njegovi životopisni podaci koje ćemo ovdje ukratko iznijeti. J. Posilović je rođen u Ivanić Gradu 24. IV. 1834. godine. Poslije završetka gimnazije i studija filozofije u Nadbiskupskom liceju u Zagrebu 1853. godine, nadbiskup Haulik poslao ga je 1854. na studij bogoslovlja na bečko Sveučilište, u ugarski zavod Pazmaneum. Nakon završenog studija 1858. godine položio je rigorozni ispit iz biblijskih disciplina. Za svećenika je posvećen u Zagrebu 8. kolovoza 1858. godine. Godine 1861. u Beču je postao doktor bogoslovlja iz područja biblijskih znanosti i crkvenoga prava. Poslije povratka u Zagreb imenovan je nadstojnikom nad-

² Fran Plevnjak, *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva*, Zagreb, 1910.

³ Josip Juraj Strossmayer (Osijek, 4. II. 1815. – Đakovo, 8. IV. 1905., bosansko-srijemski biskup od 1849., veliki župan županije virovitičke od 1861. do 1862. Od 1860. do 1873. vođa je Narodne stranke, a 1880. pristaje uz Neodvisnu narodnu stranku. Osnivač je i pokrovitelj JAZU-a 1868., utemeljitelj Sveučilišta 1874., donator i mecena. Na I. Vatikanskom saboru 1869./1870. istaknuo se kao osporavatelj dogme o papinom infalibilitetu i zagovornik veće uloge biskupa u životu Crkve. Vidi: *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (dalje: JLZ), sv. 7, Zagreb, 1981., 703.

⁴ Juraj Haulik de Várallya (Trnava u Slovačkoj, 20. IV. 1788. – Zagreb, 11. V. 1869.), zagrebački biskup od 1837., nadbiskup i metropolit od osnutka Zagrebačke nadbiskupije i hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine (metropolije) 1852., te kardinal od 1856. Potpomagao je hrvatski preporodni pokret, njegove institucije i kulturni rad. Nakon odlaska bana Hallera 1845. predsjedao je Hrvatskom saboru u vrijeme kada je ostvaren jedan od najbitnijih preporodnih zahtjeva, uvođenje hrvatskoga jezika kao službenog 1847. Godine 1849. pokrenuo je (*Zagrebački katolički list*). U vrijeme neopapsolutizma oportunistički se priklonio politički germanizacije, te je postao predmetom kritike suvremenika. Nakon obnove ustavnog života 1861. bio je protiv traženja političkog oslonca u savezu s Mađarima i zastupao realnu uniju s Austrijom. Vidi opširnije: *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 3, Zagreb, 1977., 361.–362.

⁵ Vidi: Velimir Deželić, st., *Kardinal Haulik, nadbiskup zagrebački 1788.–1869.*, Zagreb, 1929.; Milko Cepelić – Matija Pavić, *Josip Juraj Strossmayer. Biskup bosansko-djakovački i sriemski god. 1850.–1900.*, Zagreb, 1904.; Đakovo, 1994.

biskupskog sjemeništa, te profesorom povijesti Novoga zavjeta i kanonskoga prava na Nadbiskupskom liceju. U *Zagrebačkom katoličkom listu* (dalje: *ZKL*), kojemu je bio urednik od 1872. do 1875. godine, objavio je 1870. godine, nakon I. Vatikanskog sabora 1869./1870. godine, u brojevima 22 i 24, članke o papinoj nepogrešivosti, kojima se uključio u jednu od najznačajnijih teoloških rasprava među hrvatskim svećenicima u prošleme stoljeću, u kojoj su, iznoseći svoja stajališta o toj novoproglašenoj dogmi,⁶ sudjelovali mnogi mladi svećenici, profesori i doktori bogoslovlja (Josip Stadler, Franjo Iveković, Juraj Žerjavić i drugi). J. Posilović je bio i među pokretačima Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima 1868. i njegov odbornik i bilježnik do 1876. godine. Godine 1874. na Bogoslovnom fakultetu novoutemeljenoga Sveučilišta u Zagrebu postao je redoviti profesor biblijske znanosti Novoga zavjeta. Bio je prvi dekan Bogoslovnoga fakulteta. U rujnu 1876. godine ustoličen je za senjsko-modruškoga biskupa i time postao virilni član Hrvatskoga sabora. Bio je zaslužan za uspostavu starocrkvenoslavenske liturgije (glagoljice) u Senjsko-modruškoj biskupiji 1893. godine, uvođenje katedre za starocrkvenoslavenski jezik na biskupskom bogoslovnom učilištu u Senju i za izdavanje glagoljaškog misala. U ožujku 1894. godine imenovan je, a u srpnju iste godine posvećen za zagrebačkoga nadbiskupa. Istaknuo se i kao obnovitelj i utemeljitelj crkvenih zavoda. Od 1895. do 1903. godine obnovio je požeški orfanotrofij, a 1898. godine završio je dugogodišnju restauraciju zagrebačke katedrale. Za izgradnju zagrebačkoga dječakškog sjemeništa darovao je pola milijuna kruna. Obnovio je i podigao na dva kata nadbiskupsko sirotište u Zagrebu i njegovu kapelicu (danas crkva sv. Martina u Vlaškoj ulici). Znatne financijske iznose darovao je i za obnovu crkve sv. Marije na Kaptolu, za gradnju crkve sv. Blaža, za novu zgradu knjižnice prvostolne crkve u Zagrebu, za gradnju obrtničkog doma i druge crkvene i svjetovne objekte. Zakladi kardinala Haulika iz 1858. godine, u iznosu od 60.000 forinti, namijenjenu osnutku isusovačke kuće u Zagrebu, dodao je 60.000 kruna, te je podigao samostan i crkvu isusovaca, koje je pozvao u Zagreb 1902. godine. Istaknuo se i kao podupiratelj Hrvatskoga katoličkog pokreta i promicatelj tiska, koji je imao veliku ulogu u širenju ideja tog pokreta (listovi *Hrvatstvo*, *Vrhbosna*, *Luč* i dr.). Slijedeći socijalne ideje pape Lava XIII., izložene u poslanici *Rerum novarum* iz 1891. godine, prihvatio je pokroviteljstvo pri osnivanju Hrvatske samostalne radničke stranke i njezinog lista *Glas naroda*, koji je bio utemeljen na pravaškim idejama, a pozivao na opću slogu svih radničkih organizacija i stranaka. Na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu, održanom u Zagrebu od 3. do 5. rujna 1900. godine, podržao je ideju o pokretanju katoličkog dnevnika. Privrženost toj zamisli posvjedočio je poticanjem osnutka Katoličke tiskare, Hrvatskoga katoličkog tiskovnog društva i izlaženja dnevnika *Hrvatstvo* 1904. godine, kojima je zadaća bila suprotstaviti se liberalnim idejama nadahnutom procesu sekularizacije društva širenjem i osnaživanjem katoličke svijesti u puku. U vrijeme tzv. svetojeronimske afere 1902. godine, tijekom koje je osporen hrvatski značaj u svećenički kolegij 1901. godine preustrojenoga gostinca i kaptola sv. Jeronima u Rimu, odlučno je zastupao hrvatske interese, kao i prilikom mađarskih pokušaja odcjepljenja riječke župe od Senjsko-modruške biskupije u

⁶ Papina nepogrešivost u pitanjima vjere i morala, kojih se Crkva mora držati, proglašena je bulom *Pastor Aeternus* 18. srpnja 1870. godine.

razdoblju od 1891. do 1913. godine, kojima je cilj bio pripremiti put državno-pravnom podvrgavanju Rijeke Ugarskoj. Oporukom je razdjelio nekoliko milijuna kruna različitim hrvatskim znanstvenim, rodoljubnim i humanitarnim društvima. Umro je u Zagrebu 26. IV. 1914. godine.⁷

Životni put Posilovićeve prijatelja Šimuna Balenovića nije bio obilježen napredovanjem u crkvenoj hijerarhiji. Tomu je napose kriva njegova teška bolest (tuberkuloza) i prerana smrt. Međutim, tijekom svoga kratkoga života Balenović je uspio dati prinos hrvatskoj kulturnoj povijesti druge polovice XIX. stoljeća. Rođen je u Kruščici kod Kosinja u Lici 21. listopada 1835. godine. Za svećenika je zaređen 1859. godine i iste godine dodijeljen je uredništvu *ZKL-a*, u kojem je ostao sve do smrti. Bio je vjeroučitelj na zagrebačkoj ogleđnoj osnovnoj školi od 1862. do 1866. godine, te na učiteljskoj školi, u kojoj je predavao pedagogiju. Godine 1871./1872. bio je knjižničar metropolitanske knjižnice. U ime Zbora duhovne mladeži zagrebačke napisao je brojne pjesme, od kojih je najpoznatija prigodnica u povodu smrti bana Josipa Jelačića.⁸ U *ZKL-u* je objavio niz članaka vjersko-crkvenog i kulturno-povijesnog sadržaja. U rubrikama tog lista pod naslovom »Obzori« i »Ogledi po svijetu« pisao je o suvremenim crkvenim i društveno-političkim događajima. Uz to je napisao nekoliko knjiga vjerskog, pedagoškog i povijesnog sadržaja, od kojih je najznačajnija *Povjestnica hrvatskoga naroda* (Zagreb, 1870.). Umro je u trideset sedmoj godini u Zagrebu 17. svibnja 1872. godine.⁹

Ovaj članak odnosi se na mladenačko razdoblje djelovanja J. Posilovića i Š. Balenovića, a zadaća mu je prikazati djelovanje Jurja Posilovića na temelju pisama, pohranjenih u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, koja je, kao bogoslov i kasnije doktorand bogoslovlja iz Beča, u razdoblju od 1856. do 1861. godine, uputio Šimi Balenoviću u Zagrebu. Budući da će u njemu biti djelomice prikazana i stajališta Š. Balenovića o nekim važnijim suvremenim pitanjima, pridonijet će i zaokruživanju spoznaja o djelovanju tog svećenika. Činjenica

⁷ O Jurju Posiloviću vidi opširnije: Fran Plevnjak, *n. dj.* 459.–464.; *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925. godine*, Zagreb, 1925., 218.; *Katolički list*, LIX/1908.; Fran Barac, »Nadbiskup Dr. Juraj Posilović«, *Katolički list*, Zagreb, LXV/1914., 18, 213.–218.; Josip Buturac, »Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094.–1944.«, u: *Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1944., 66.–67.; Agneza Szabo, »Juraj Posilović 1894.–1914.«, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., 481.–486.; Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991., 342. O otporu J. Posilovića mađarskim pokušajima odcjepljenja riječke župe od Senjsko-modruške biskupije vidi: Zoran Grijak, *Problem odvajanja riječke župe od Senjsko-modruške biskupije (1891.–1913.)*, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: *ČSP*), Zagreb, 1996., 28 (3), 303.–337. O okolnostima izbora J. Posilovića za zagrebačkog nadbiskupa vidi: Ivan Vitezić, *Beč i Vatikan u borbi za nadbiskupa u Zagrebu (1891.–1894.)*. Kako je Posilović postao zagrebačkim nadbiskupom, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), XIII/1963, sv. 2 (50), 203.–221.

⁸ Vidi: Š. Balenović, *Suze za svijetlim banom Josipom grofom Jelačićem usnuvimšim 20. svibnja 1859. proljevene u ime omladine hrvatske*, Zagreb, 1859.

⁹ O Šimunu Balenoviću vidi opširnije u nekrologu objavljenom u *ZKL-u*, XXIII/1872., 21, 161.–163.; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb, 1983., 390.–391.; Vid Balenović, »Život i rad Šimuna Balenovića. Prigodom stogodišnjice njegova rođenja«, *Katolički list* (dalje: *KL*), LXXXVI/1935., 47, 588.–589.; 48, 599.–600.; 49, 611.–612.; 50, 622.–624.; 51, 646.–650.; 52, 656.–659.

da J. Posilović u pismima, koja se prvi put objavljuju u ovome broju *Časopisa za suvremenu povijest*,¹⁰ iznosi svoja razmišljanja o najvažnijim vjerskim, kulturnim i političkim pitanjima posebice je važna zbog toga što su njegova stajališta iz tog razdoblja bila potpuno nepoznata. O njegovim stajalištima iz kasnijeg razdoblja, u kojem je djelovao kao senjsko-modruški biskup i zagrebački nadbiskup, doznajemo iz brojnijih izvora, napose iz pisama koje je napisao biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, kanoniku Zavoda sv. Jeronima u Rimu Ivanu Crnčiću¹¹ i drugima. U tim pismima J. Posilović se očituje kao crkveni velikodostojnik zauzet za hrvatske vjerske i nacionalne interese, ali ujedno suzdržan i oprezan u izričaju.¹²

Pisma Jurja Posilovića upućena Šimi Balenoviću privatne su naravi i jasno upućuju na snažno prijateljstvo dvojice svećenika koji su se upoznali sredinom pedesetih godina i bili bliski sve do prerane Balenovićeve smrti 1872. godine.¹³ Otkrivaju nam Jurja Posilovića kao mladu osobu koja kritički promišlja suvremene političke događaje. Glede političkih uvjerenja i naravi tog budućeg crkvenog velikodostojnika, navedena pisma prikazuju ga kao izrazito svjesna Hrvata i temperamentnu osobu, pa razbijaju uvriježenu sliku o njemu iz kasnijeg razdoblja u kojem je zapamćen kao suzdržana i povučena osoba, a posebice onu koju su o J. Posiloviću težili nametnuti politički opONENTI, prikazujući ga kao introvertiranu, politički neprofiliranu, pasivnu, pa i nesposobnu osobu.¹⁴ Također nam pružaju vrijedne podatke o Šimunu Bale-

¹⁰ Vidi prilog pod naslovom *Korespondencija Jurja Posilovića i Šimuna Balenovića 1856.–1861.* u rubrici »Gradivo«. U daljnjem tekstu: *Korespondencija*, te redni broj pisma na koje se upućuje.

¹¹ Ivan Crnčić (Polje na Krku, 2. V. 1830.–Rim, 7. I. 1897.), hrvatski povjesničar i slavist zaokupljen istraživanjem hrvatske glagoljaške baštine. Od 1863. do smrti bio je na čelu Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Vidi: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Zagreb, 1993, 100.–101.

¹² Za istraživanje Posilovićeva djelovanja kao crkvenog velikodostojnika posebice je značajna njegova neobjavljena korespondencija s biskupom J. J. Strossmayerom, koja se nalazi u arhivu Hrvatske akademije znanosti umjetnosti (dalje: HAZU). Uglavnom se odnosi na pitanje starocrkvenoslavenske liturgije (glagoljice), preustroja Zavoda sv. Jeronima u Rimu i probleme vezane uz početke Hrvatskoga katoličkog pokreta.

¹³ Na prijateljstvo Š. Balenovića s J. Posilovićem upozorio je Vid Balenović, pisac navedene životopisne studije o Š. Balenoviću, ustvrdivši da su njih dvojica u mladenačkom razdoblju sklopili tako čvrsto prijateljstvo da su jedan drugomu povjerali i najskrovitije misli. Vidi: *KL*, LXXXVI/1935., 48, 600.

¹⁴ Ocjene o J. Posiloviću kao pasivnoj osobi klerikalne orijentacije nalazimo u pismu glasovitog slavista Vatroslava Jagića (1838.–1923.), upućenom njegovom političkom sumišljeniku, zastupniku Hrvatsko-srpske koalicije u Saboru Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, Đuri Šurminu (1867.–1937.). Činjenica da Jagić u istom negativnom kontekstu spominje Jurja Posilovića i vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera (1843.–1918.) napose proizlazi odatle što je Jagićevo južnoslavenstvo bilo u opreci s naglašenim hrvatskim (pravaškim) opredjeljenjem J. Stadlera i politički suzdržanijim, ali jasno hrvatski orijentiranim J. Posilovićem. Vidi: V. Jagić – Đ. Šurminu, *Spital am Semmering*, 4. VI. 1909. *Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, Zbirka starih i rijetkih knjiga i zbirka rukopisa*, R 5896 b.

noviću. Ukazuju i na isprepletenost publicisticke djelatnosti J. POSILOVIĆA I Š. Balenovića, njihovu istovremenu zaokupljenost identičnim temama i zajednička nastojanja oko promicanja određenih ideja, najčešće putem *ZKL-a*, u uredništvu kojega je Balenović djelovao od 1859. godine. Sadržaj navedenih pisama vrlo je raznovrstan, a posebice je važan zbog povijesnog razdoblja na koje se odnosi. Naime, kraj pedesetih i početak šezdesetih godina XIX. stoljeća na hrvatskom političkom planu i uopće u Habsburškoj monarhiji obilježili su izuzetno važni događaji, koji su bitno utjecali na tijek njihova kasnijeg razvoja.

Osvrtom na najvažnije teme u pismima J. Posilovića namjera mi je upozoriti na činjenicu da ona nisu isključivo deskriptivne naravi, odnosno da se ne iscrpljuju u opisu suvremenih događanja. Juraj Posilović kao mladi svećenik nije samo zamjećivao važnije suvremene političke, vjerske i kulturne događaje, nego ih je ujedno analizirao i zrelo i kritički s hrvatskog političkog motrišta promišljao. Činjenica da je promišljao političke događaje iz hrvatske političke perspektive izuzetno je važna, s jedne strane zbog toga što se nigdje drugdje ne mogu pronaći tako eksplicitna Posilovićeve nacionalna i politička očitovanja, a s druge strane zbog toga što krug mladih svećenika u kojemu se Posilović kretao krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina XIX. stoljeća nije bio jednodušan glede svojih nacionalnih predilekcija. Naime, uz sekularne političare, Imbru Ignjatijevića Tkalca (1824.–1912.), Andriju Torkvata Brlića (1826.–1868.), Vladislava Vežića (1825.–1894.) i druge, koji su u ozračju propasti ilirskih nada u vrijeme neoapsolutizma, ali i pod utjecajem Huka Stefanovića Karadžića,¹⁵ došli do uvjerenja da je ostvarenje bilo kakvog hrvatskog političkog programa nemoguće i usmjerili se prema Srbiji kao stjecištu južnoslavenskog okupljanja,¹⁶ bilo je i mladih svećenika koji su dijelili njihovo mišljenje da bi za Hrvate najprimjerenije bilo odricanje od hrvatske i prihvaćanje srpske nacionalne ideje. Jedan od tih svećenika bio je Franjo Iveković,¹⁷ suvremenik i poznanik J. Posilovića, čije pismo upućeno Š. Balenoviću,

¹⁵ Vuk Stefanović Karadžić (Tršić, 26. X. 1787.–Beč, 26. I. 1864.), srpski etnograf, jezikoslovac i historičar. Reformirao je srpski književni jezik na temelju pučke hercegovačke štokavštine. Sastavio je *Srpski rječik* (1818.; 1852.), preveo *Novi zavjet* (1847.), objavio *Narodne srpske poslovice* (1836.) i nekoliko zbirki narodnih pjesama. Vidi: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6., Zagreb, 1990., 678.–681.

¹⁶ Vidi o tomu opširnije: Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.*, Zagreb, 1980., 92.–94.

¹⁷ Franjo Iveković (Klanjec, 10. IX. 1834.–Zagreb, 2. III. 1914.), kanonik Zagrebačke nadbiskupije. Studirao je bogoslovlje u Zagrebu i Budimpešti. Zaređen je 1860. Doktorirao je u Beču 1866. Bio je docent i profesor orijentalnih jezika i biblijske egzegeze na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, bibliotekar metropolitanske biblioteke od 1872. do 1879. i rektor Sveučilišta u Zagrebu od 1879. do 1880. Godine 1886. postao je zagrebački kanonik, 1890. varaždinski arhidakon, 1901. apostolski protonotar. Napisao je više egzegetskih i pastoralnih djela. Godine 1869. preveo je za zagrebačku nadbiskupiju *Evangelistar*, a 1879. tiskana je za školsku uporabu njegova *Biblijska povijest staroga i novoga zavjeta*. Njegovo djelo *Život svetaca* tiskano je u više svezaka od 1873. godine. Na temelju građe koju je prikupio njegov nećak Ivan Broz, sastavio je i 1901. objavio *Rječnik hrvatskoga jezika* u dva sveska, prožet jezičnim

kao potvrdu navedenoj tvrdnji, donosim kao posljednje, dvanaesto pismo u navedenom prilogu *Korespondencija Jurja Posilovića i Šimuna Balenovića 1856.–1861.* u rubrici »Gradivo« ovoga časopisa.

Odnos J. Posilovića prema hrvatskim političkim prilikama 1859./1860. godine

Glede hrvatskih političkih prilika, pisma J. Posilovića odnose se na za-
vršno razdoblje neoapsolutizma, uvedeno tzv. Silvestarskim patentom iz 1851.
godine, te na događaje koji su uslijedili nakon ukinuća neoapsolutizma, ob-
nove ustavnog života i najave federalističkog preustroja Monarhije u ustavu
od 20. X. 1860., tzv. Listopadskoj diplomi.¹⁸ Očituju zaokupljenost autora
problemima koje je nametnuo Patent od 26. veljače 1861. godine, dokument
koji se službeno tumačio kao dopuna, a ustvari je bio potpuna redefinicija
Listopadske diplome u centralističkom duhu, jer je osnovnu zakonodavnu
vlast, koju su prema Listopadskoj diplomi imali zemaljski sabori, prenio na
Carevinsko vijeće.¹⁹

Pred hrvatske političke čimbenike, okupljene u Banskoj konferenciji
1860/1861. i u Hrvatskom saboru 1861., postavila su se temeljna državno-
pravna pitanja o rješenju kojih je uvelike ovisio položaj Kraljevinâ Hrvatske i
Slavonije u Monarhiji i opseg njihove političke autonomije. S tim u svezi tre-
balo je donijeti i odluku o tomu treba li pristati na eventualne zajedničke
poslove s Austrijom i prihvatiti poziv na sudjelovanje u radu središnjeg zako-
nodavnog tijela, Carevinskog vijeća, ili taj poziv treba otkloniti i hrvatske in-
terese zastupati u savezu s Mađarima. Većina suvremenika bila je uvjerenâ da
o odgovoru na to pitanje uvelike ovisi hrvatska politička sudbina. No, bilo je i
onih koji su uvidali da je sudbonosnost tog pitanja relativna, jer će se glede
budućeg ustroja Monarhije napose uvažavati mišljenje jačega, tj. Mađara.²⁰
Uvjerenje da je hrvatsko političko optiranje za Beč umjesto za Budimpeštu
1861. godine moglo dovesti do ujedinjenja hrvatskih zemalja i time bitno dru-
gačije usmjeriti povijesni tijek dijelili su mnogi suvremenici, među njima i J.
Posilović koji je dvojio o tomu bi li opredjeljenje za Austriju imalo za poslje-

načelima V. S. Karadžića. Vidi: *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 5, Zagreb, 1988., 672.; *Zna-
meniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.–1925.*,
Zagreb, 1925. 116.; Ljudevit Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, sv. III., ne-
objavljeni rukopis u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, 1030.–1031.

¹⁸ Tzv. Listopadsku diplomu prenijele su 23. X. 1860. dnevne novine *Pozor*,
I/1860. 20, 1.

¹⁹ Vidi o tomu opširnije: M. Gross – A. Szabo, *n. dj.*, 117.–122.

²⁰ Samo nekoliko dana nakon izlaska Listopadske diplome Eugen Kvaternik je
razmatrao što će biti ako se Mađari njome ne zadovolje. Zaključio je da će u tom
slučaju vlada morati povući diplomu, kompromitirajući se pod mađarskim pritiskom i
podijeliti Habsburšku monarhiju u dva dijela. Ujedno je upozorio da će zanemarivanje
Hrvata za ljubav Mađara naučiti Hrvate da govore isti jezik sa Srbima i usmjeriti ih
prema Beogradu i Rusiji. Vidi: Ljerka Kuntić, »E. Kvaternik prema nekim proble-
mima hrvatske politike u šezdesetim godinama XIX. st.«, *Radovi Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu*, I/1959., 65.–91.

dicu združenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom.²¹ Cijeljenica je, međutim, kako odbijanje Hrvatskog sabora 1861. godine da se izjasni za pregovore o eventualnim zajedničkim poslovima s Austrijom i pošalje predstavnike u Carevinsko vijeće, koje je Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju usmjerilo na reguliranje njihova državnopravnog položaja u pregovorima s Ugarskom, nije moglo imati onakvo sudbonosno značenje kakvo mu se kasnije pripisivalo i u historiografiji i u publicistici.²²

U pismima koja se odnose na hrvatske političke prilike 1859.–1861. godine J. Posilović izražava ogorčenje zbog teških hrvatskih političkih prilika. Potaknut prisjećanjem na hrvatski otpor neopravdanim mađarskim poseznjima 1848./1849. godine, represivni neoapsolutistički režim (1851.–1860.), te suvremenim prilikama u kojima su se, nakon obnove ustavnog života 20. X. 1860. godine, u odnosu na Austriju i Ugarsku, našle Kraljevine Hrvatska i Slavonija, prisjeća se nedavno preminulog bana Josipa Jelačića²³ i zdvaja zbog

²¹ Vidi: *Korespondencija*, 11.

²² Uvjerenje da je hrvatsko političko optiranje za Beč, umjesto za Budimpeštu, 1861. godine imalo dalekosežni negativni učinak na daljnji hrvatski povijesni razvoj posebice je snažno izrazio Ivo Bogdan, koji je, posluživši se metaforom, ustvrdio da se »hrvatski Hamlet (zastupnici u Saboru 1861., op. Z. G.), nije uspio odlučiti, kad mu se kao *biti ili ne biti* postavilo pitanje austrijskog federalizma«. Uzroke propuštanju te prilike nalazi u političkom neiskustvu nove političke elite, koja je znatnim dijelom potjecala iz građanskog društvenog sloja i imala nedostatno diplomatsko umijeće: »Jedino zbog političkog neiskustva novog vodećeg političkog sloja moglo se dogoditi, da je Hrvatska šezdesetih godina promašila sjajnu priliku, da se ujedini povežavši se s Bečom, i tako utječe na politiku carevine na Balkanu«. (260.) Vidi: Ivo Bogdan, »Strossmayer i njegovo doba. Prigodom 50. godišnjice smrti biskupa Josipa Jurja Strossmayera, 1905. – 8. travnja – 1955.«, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), V/1955., sv. 3 (19), 227.–265. Na dvojbenost iznijetog uvjerenja, da bi eventualno hrvatsko prihvatanje zajedničkih poslova s Austrijom moglo imati za posljedicu ujedinjenje hrvatskih zemalja i drugačiji preustroj Monarhije, koji bi Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju zaštitio od kasnijih mađarskih posezanja za hrvatskim teritorijem i pokušaja narušavanja hrvatskog političkog suvereniteta i omogućilo im da usmjeravaju politiku Monarhije na Balkanu, upozorila je M. Gross, ustvrdivši da je to uvjerenje bilo pogrešno: »Riječ je o iluziji da bi predstavnici Hrvatske i Slavonije svojim sporazumom s dvorom eventualno mogli spriječiti kraljev dogovor s mađarskim plemstvom. Očigledno je za održanje Monarhije kao velike sile bilo nužno da se kralj nagodi s jačim od dviju suprotstavljenih strana, a to je neosporno mađarska elita«. M. Gross također je upozorila na činjenicu da je saborski član 42. iz 1861., u kojem je prevladala sklonost prema savezu s Ugarskom, ali uz isticanje državnosti Trojedne Kraljevine, u postojećoj konstelaciji političkih snaga u Monarhiji bio važno hrvatsko postignuće, jer je bio izuzetno značajan u kasnijoj hrvatskoj borbi za državnu autonomiju i važan hrvatski državnopravni potporanj tijekom pregovora o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.). Vidi: M. Gross – A. Szabo, *n. dj.*, 133.–138.

²³ Josip Jelačić (Petrovaradin, 16. X. 1801.–Zagreb, 20. V. 1859.), hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban. Kao časnik služio je u Galiciji, Italiji i Vojnoj krajini. Godine 1841. postavljen je za pukovnika i zapovjednika Prve banske pukovnije u Glini. U ožujku 1848. imenovan je banom, a početkom prosinca iste godine gubernatorom Rijeke i Dalmacije. Nakon neuspjelih pregovora s Mađarima u Beču u srpnju 1848. navijestio je 7. IX. 1848. peštanskoj vladi rat. Predvodi ili kao zapovjednik sudjeluje u borbama protiv mađarske vojske krajem rujna i krajem listopada 1848. Kao ban pro

njegove tragične sudbine.²⁴ Upozorava na opasnost koju Hrvatima, nepovjerenjivima prema svakom prijedlogu koji stiže iz donedavno omraženog neoapsolutističkog bečkog središta, može donijeti približavanje Mađarima.²⁵ Nejednak odnos političkih snaga između Hrvatske i Ugarske, te negativne posljedice koje iz približavanja Hrvata politički snažnijim Mađarima mogu nastati, ilustrira basnom o naivnom magarcu koji je krenuo u lov s vukom.²⁶ U pismu od 10. rujna 1860. J. Posilović je izrazio uvjerenje da će se Hrvati opet morati sporazumjeti s Mađarima, dvojeći samo u to pod kakvim uvjetima će taj sporazum biti ostvaren.²⁷ Osvrće se i na problem sjedinjenja hrvatskih zemalja, koji je kao zamolbu kralju istaknula Banska konferencija od 26. studenoga 1860., hvaleći pritom nastojanja biskupa Strossmayera s tim u svezi na ministrijalnim sjednicama u Beču 1861. godine.²⁸ Glede Vojne krajine, izuzimajući Petrovaradinsku regimentu, izrazio je uvjerenje da će biti pripojena Provincijalu.²⁹

Ocjene J. Posilovića o lingvističkim teorijama Vuka Stefanovića Karadžića i o pokušaju političkog konstituiranja Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1861. godine

J. Posilović je u pismima upućenim Š. Balenoviću upozorio na činjenicu da je srpska nacionalna ideologija zadobila utjecajne promicatelje kod dijela hrvatskih političara i drugih u hrvatskoj javnosti poznatih osoba (književnika, pravnika, jezikoslovaca i dr.). Na pojavu odricanja dijela Posilovićevih suvremenika od hrvatske i pristajanje uz srpsku nacionalnu ideju upozorio sam u uvodnom dijelu članka, naznačujući neke od njezinih uzroka, posebice na snažan utjecaj lingvističkih teorija Vuka Stefanovića Karadžića na pojavu takvoga opredjeljenja.

vodi ukinuće urbarijalnih podavanja. Zaslužan je za podizanje Zagrebačke biskupije na nadbiskupiju 1852. godine. Tijekom neoapsolutizma suprotstavljao se uvođenju i uporabi njemačkog jezika u školstvu i upravi. Vidi opširnije: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6, Zagreb, 1990. 24.–26.

²⁴ Vidi: *Korespondencija*, 5.

²⁵ Vidi: *Korespondencija*, 6.

²⁶ Isto. Ezopova basna »Lav i divlji magarac« opisuje diobu plijena između lava i magarca nakon zajedničkog lova. Prvu trećinu plijena lav si prisvaja zbog toga što je kralj životinja, drugu po načelu »jednakosti«, a treću zbog toga što bi magarcu uzrokovala veliko zlo ako brzo ne pobjegne. Pouka basne je da slabi ne smiju stupati *in societatem leoninam*, jer im savez s jačim može donijeti samo zlo. Vidi: *Zbornik Esopovih basana*, Zagreb, 1951., 135.

²⁷ Vidi: *Korespondencija*, 8.

²⁸ Vidi: *Korespondencija*, 11.

²⁹ Vojna krajina sjedinjena je s Hrvatskom manifestom Franje Josipa I. od 15. srpnja 1881. godine. Samo su križevačka i đurđevačka pukovnija sjedinjene s Provincijalom ranije, 1871. godine. O problemu sjedinjenja Vojne krajine s Banskom Hrvatskom vidi opširnije: Mirko Valentić, »Pitanje Vojne krajine na Hrvatskom saboru godine 1861«, *Historijski pregled*, 1962., 1, 51.–60.; Isti, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.–1881.*, Zagreb, 1981.

J. Posilović je vrlo kritički ocijenio razdiobu Hrvata i Srba prema Karadžićevom lingvističkom kriteriju. U Karadžićevoj tezi da su svi Hrvati štokavci porijeklom Srbi, kajkavci Kranjci, odnosno Slovenci, a samo čakavci »pravi« genetički Hrvati, jasno je uočio velikosrpsku političku komponentu. Također je upozorio na apsurdnost i znanstvenu neodrživost shvaćanja, koje je Karadžić preuzeo od srednjoeuropskih slavista, da su se nekada svi slavenski narodi nazivali Srbima, odnosno da je srpsko ime praslavensko ime.³⁰ U pismima upućenima Š. Balenoviću upozorio je i na pokušaj konstituiranja srpskoga pučanstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji kao političkoga, u suverenim pravima Hrvatima ravnopravnoga naroda. Na razmišljanje i očitovanje o tom problemu potaknuli su ga politički istupi pravoslavnih crkvenih velikodostojnika u vrijeme zasjedanja Sabora Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije 1861. godine.³¹ Ti istupi bili su potaknuti kritikom govora Ivana Kukuljevića³²

³⁰ Svoju jezičnu teoriju, o srpskom porijeklu svih Hrvata koji govore štokavskim narječjem i srpskom imenu kao praimenu svih Slavena, Karadžić je iznio u spisu *Srbi svi i svuda*, napisanom 1836., kasnije tiskanom u djelu *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (Beč, 1849.). Svoja jezična shvaćanja Karadžić je uglavnom preuzeo od srednjoeuropskih slavista Pavla Josefa Šafárika (Šafárika) (1795.–1861.), Josefa Dobrovškoga (1753.–1829.), Franca Miklošiča (1813.–1829.) i Jerneja Kopitara (1780.–1844.). Tezu o srpskom imenu kao praimenu svih Slavena preuzeo je iz Šafárikova djela *Über die Abkunft der Slawen, Ofen* (Budimpešta), 1828. i *Slovanské starožitnosti*, sv. I., Prag, 1837.; sv. II., Prag, 1862.–1863. Šafárik je od toga mišljenja kasnije oduštao. O utjecaju Šafárikovih lingvističkih teorija na razvoj srpskog imperijalizma pisao je L. V. Südländ [Ivo Pilar] u djelu *Južnoslavensko pitanje*, Zagreb, 1943., 193. Karadžićev spis *Srbi svi i svuda* osim obilja povijesnih, zemljopisnih i statističkih netočnosti odlikuje snažno izražena velikosrpska tendencija. Historičari su uglavnom suglasni glede ocjena o velikosrpskim značajkama tog spisa i njegova snažnog utjecaja na razvoj i formulaciju velikosrpskih političkih programa. Istraživač temeljnih značajki nacionalizama kod Hrvata i Srba Wolf Dietrich Behschnitt došao je do zaključka da spis *Srbi svi i svuda* prožima velikosrpska ideja, koja se u njemu javlja kao jezično-kulturno velikosrpstvo, ali i kao osnova za razvoj iredentističkog i hegemonističkog političkog srpskog nacionalizma. Vidi: W. D. Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914, Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, München, 1980, 77. Među malobrojnim znanstvenicima koji su osporili prisutnost velikosrpskih ideja u Karadžićevoj jezičnoj teoriji, posebice valja upozoriti na Viktora Novaka i Milorada Ekmečića. V. Novak je Karadžića smatrao ideologom jugoslavenskog jedinstva. M. Ekmečić je pokušao osporiti prisutnost velikosrpskih ideja kod Karadžića tezom da je V. S. Karadžić bio demokrat, jer je, za razliku od A. Starčevića, koji je nastupao s navodno »retrogradnim« argumentima hrvatske državopravne ideologije, promicao sekularni, demokratski kriterij (jezik) kao temelj za izgradnju nacije. M. Gross je upozorila na činjenicu da se u osnovi Ekmečićevog nepriznavanja bilo kakve povezanosti V. S. Karadžića s ideologijom srpskog nacionalizma nalazi njegova teza da je hrvatski nacionalizam, napose A. Starčevića, bio jedina suvremena forma nacionalizma na južnoslavenskom prostoru. Vidi o tomu: W. D. Behschnitt, *n. dj.* 283.–284.

³¹ Vidi: *Korespondencija*, 9.

³² Ivan Kukuljević-Sakcinski (Varaždin, 29. V. 1816.-dvorac Puhakovec u Hrvatskom zagorju, 1. VIII. 1889.), hrvatski književnik, povjesničar i političar. Bio je časnik u Beču i Milanu od 1836. do 1842. U saborskom govoru 1843. predložio je da se hrvatski jezik uvede umjesto latinskoga kao službeni. Od 1861. do 1867. bio je veliki župan Zagrebačke županije. Utemeljio je Društvo za povjestnicu jugoslavensku 1850. i po

od strane patrijarha Josifa Rajačića,³³ a jasno svjedoče o tomu da su velikodostojnici Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC) vlaško pravoslavno pučanstvo Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije težili u etničkom smislu proglasiti Srbima i uz to dobiti od Sabora službeno priznanje opstojnosti Srba u Hrvatskoj kao političkog naroda, kojemu bi pripadalo suvereno pravo odlučivanja o dijelovima hrvatskoga teritorija. Na opasne političke implikacije političkih nastojanja velikodostojnika SPC-a u Kraljevinamâ Hrvatskoj i Slavoniji valja se opširnije osvrnuti, jer predstavljaju jednu od najvažnijih sadržajnih okosnica Posilovićevih pisama Šimunu Balenoviću iz tog razdoblja.

U svome govoru, održanom u Saboru Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije 29. travnja 1861. godine, Ivan Kukuljević je istaknuo zahtjev za cjelokupnosti Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Govoreći o nužnosti sjedinjenja hrvatskih zemalja, na prvo mjesto je postavio problem sjedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom, ustvrdivši da je ona »historička zemlja krune i kraljevine naše, naseljena čistim narodom našim (...).³⁴ Saznavši za Kukuljevićev govor iz novina, patrijarh J. Rajačić je 13. svibnja 1861. godine uputio Saboru pismo u kojem je prosvjedovao zbog toga što je I. Kukuljević u svome govoru od 29. travnja izjavio »da je vojničke Krajine u Hrvatskoj žiteljstvo čisto hrvatsko (...).³⁵ Očevidno je da je patrijarh Rajačić bio pogrešno informiran o Kukuljevićevom govoru, jer govoreći o pučanstvu Vojne krajine I. Kukuljević nije upotrijebio termin »hrvatski«, nego »naš«. Patrijarhova omaška ne bi bila toliko važna da nije imala za posljedicu iznošenje njegovih stajališta o etničkom porijeklu pučanstva Vojne krajine. Ustvrdio je da je pučanstvo Vojne krajine bilo u početku »ovejano srpsko«, a da je tek s vremenom u nju ušlo »nešto od hrvatskog naroda«. Pritom se pozivao na privilegije koje je Vlasima od 1691. godine davala Habsburška monarhija. Također je ustvrdio kako je nepravedno da se Srijem i Petrovaradinska regimenta » (...) protivu svakog prava i istorije oglašuju (...) za sastavne djelove od Hrvatske i Slavonije«. Upozorio je da je Srbima Kukuljevićeva težnja »hrvatiziranja« vrlo »nemila«, da oni ni zbog »ilirstva« ni zbog jugoslovenstva neće promijeniti svoje ime, jer srpski narod stoji »u najčvršćoj svezi jedne vjere, jednog jezika, jedne narodnosti i običaja, jedne istorije (...)«. Glede etničke pripad-

krenuo njegovo glasilo *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 1851. Prikupljanjem i izdavanjem izvora dao je snažan prinos razvoju moderne hrvatske povijesne znanosti. Vidi: *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 8, Zagreb, 1978., 673.–674.; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, sv. I., Zagreb, 1990., 74.–79.

³³ Josif Rajačić (Lučani pokraj Brinja, 20. VII. 1785.–Srijemski Karlovci, 1. XII. 1861.), metropolit SPC-a u Austriji. Godine 1811. postao je arhimandrit manastira Gomirije, 1822. administrator pakračke eparhije, 1829. dalmatinski episkop, a 1834. episkop u Višću. Godine 1842. izabran je za metropolita SPC-a, a na tzv. Majskoj skupštini 1. V 1848. godine proglašen je srpskim patrijarhom. Izvršio je instalaciju bana Josipa Jelačića. Na tzv. Blagoveštenskom saboru 1861. zalagao se za suradnju s Austrijom protiv Mađara. Vidi: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* (dalje: *Narodna enciklopedija SHS*), sv. III., Zagreb, 1928., 791.–792.

³⁴ *Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1861.* (dalje: *Dnevnik 1861.*), Zagreb, 1862., 66.

³⁵ *Dnevnik 1861.*, 161. Vidi o tomu i kod M. Gross-A. Szabo, *n. dj.*, 151.–152.

nosti Hrvata i Srba, ustvrdio je da nisu identični, da se i samim imenom razlikuju, jer Srbi Hrvate zovu Kranjcima, a Hrvati Srbe Vlasima. Iznijetom tvrdnjom patrijarh Rajačić je proširio opseg »srpstva« u Hrvatskoj i Slavoniji na pravoslavne Vlahe i pretežiti dio Hrvata koji govori štokavskim narječjem. Hrvatsko pućanstvo reducirao je samo na onaj dio koji govori kajkavskim narječjem. Ujedno je upozorio da će srpski narod pronaći sredstva za borbu protiv »svačije narodno-političke hegemonije«, očevidno pritom misleći na Hrvate.³⁶

U odgovoru na tvrdnje patrijarha Rajačića I. Kukuljević je upozorio na netočnost historijskih, filoloških i etnoloških pojmova na kojima je patrijarh utemeljio svoje dokaze. Kritički se osvrnuo na reduciranje Hrvata samo na onaj dio hrvatskog naroda koji govori kajkavskim narječjem, dok je za Vojnu krajinu ustvrdio da je bila naseljena isključivo Hrvatima sve do XV. stoljeća, kada su, uslijed turskih prodora, u nju počeli prodirati pravoslavni Vlasi. Glede Srba, ustvrdio je da su se naselili u donju Slavoniju i Ugarsku, ali ne i u Hrvatsku, dok im u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji kao političkom narodu »(...) neima uspomene, ni pismena traga, ni u zakonu jednom, niti u historiji kritičnoj.«³⁷ Patrijarhu Rajačiću pružila su potporu preostala dvojica velikodostojnika SPC-a, koji su bili virilni članovi Sabora Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije. Episkop gornjokarlovački Petar Jovanović³⁸ je, govoreći o Vlasima, koji se spominju u carskim privilegijama danima pućanstvu Vojne krajine, ustvrdio kako je neosporno »(...) da je dvor (...) tim imenom Valachi (...) nazivao narod srbski«, te da svi pravoslavci u Habsburškoj monarhiji dijele svijest i uvjerenje da su Srbi. Ujedno je pozvao saborske zastupnike da priznaju »(...) da Kraljevini Hrvatskoj, pored hrvatskog naroda (...) i srbskog naroda ima, pa da se u tom smislu patrijarhu odgovori (...).³⁹ Zahtijevajući priznanje Srba episkop Jovanović je, dijeleći mišljenje patrijarha Rajačića, mislio na prihvaćanje postojanja Srba kao političkog naroda, a ne potvrdu njihove etničke opstojnosti, koju, u dijelu Slavonije, I. Kukuljević nije poricao. Pakrački episkop Stefan Kragujević⁴⁰ podržao je dopis patrijarha Rajačića i zahtjev episkopa Jovanovića.⁴¹

Pravoslavnim crkvenim velikodostojnicima u zahtjevu za priznanjem, a ustvari nastojanju za političkim konstituiranjem Srba u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, pridružio se sekularni sumišljenik u Saboru pravnik Jovan

³⁶ *Dnevnik 1861.*, 163.

³⁷ *Dnevnik 1861.*, 164.

³⁸ Petar Jovanović (Ilok, 18. II. 1800.–Srijemski Karlovci, 22. IX. 1864.), velikodostojnik SPC-a. Godine 1833. imenovan je metropolitom beogradskim, a 1859. episkopom gornjokarlovačkim. Vidi: *Narodna enciklopedija SHS*, sv. II., Zagreb, 1928., 187.–188.

³⁹ *Dnevnik 1861.*, 165.–166.

⁴⁰ Stefan Kragujević (Osijek, 28. XII. 1803.–Pakrac, 25. I. 1864.), velikodostojnik SPC-a. Od 1842. generalni vikar dalmatinske eparhije. Godine 1843. posvećen je za pakračkog episkopa, ali je instaliran tek 1848. Vidi: *Josip barun Neustädter, Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.* sv. I., (priređio Igor Gostl), Zagreb, 1994., 440.

⁴¹ *Dnevnik 1861.*, 166.

Živković,⁴² istupajući s apelom da se pruži potpora njihovim zahtjevima. Svoj apel je podržao pogrešnom interpretacijom Kukuljevićeva govora. Naime, ustvrdio je da je Kukuljević, kada je govorio o postojanju »našeg« naroda u Vojnoj krajini, podjednako mislio i na Hrvate i na Srbe. Zatim je zamolio saborske zastupnike da prihvate zaključak kako u Trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji ima i srpskog naroda, te da o tomu obavijeste patrijarha Rajačića. Nema nikakve dvojbe o tomu da ni J. Živković nije mislio na priznanje Srba kao etničke zajednice, nego kao političkog, u suverenim pravima Hrvatima potpuno ravnopravnog naroda. O tomu svjedoči činjenica da je, govoreći o dopisu patrijarha Rajačića, izjavio kako je taj dokument motiviran željom da srpski narod »(...) političko biće u državi austrijskoj ugleda«. ⁴³ Činjenica je, međutim, da Kukuljevićev govor proturječi Živkovićevim navodima, jer on isključuje mogućnost priznanja Srba u onom smislu u kojem su pravoslavni velikodostojnici zahtijevali, kao političkog, u suverenim pravima Hrvatima ravnopravnog naroda, koji bi mogao osporavati hrvatski politički suverenitet nad dijelovima hrvatskoga teritorija: »(...)neka nitko od nas ne traži, da mi poradi koristi pojedinih ljudi ili plemenah, poradi kojekakvih težnjah i opasnih namjerah (...) žrtvovali budemo dio zemlje naše hrvatske (...)« ⁴⁴ Činjenica da je Sabor Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije prihvatio Živkovićev prijedlog o priznanju postojanja srpskog naroda u Trojednoj kraljevini, unatoč tomu što je Živković izričito naveo kako je patrijarh Rajačić u dopisu mislio na političko priznanje, može se objasniti samo neoprežnošću, koja je bila posljedica nedostatnoga uvida u krajnji doseg srpskih političkih nastojanja. ⁴⁵

Nacionalno-politička nastojanja velikodostojnika SPC-a naišla su na vrlo snažan odjek u pismima J. Posilovića. Izrazio je zabrinutost da bi njihovo ispunjenje dovelo u pitanje ne samo održanje hrvatskoga naroda, nego i mogućnost djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, zbog vjerske nesnošljivosti koju promiče SPC. ⁴⁶ Upozorio je i na činjenicu da SPC identificira srpstvo i

⁴² Jovan Živković (Srijemski Karlovci, 11. IV. 1826.–Zagreb, 8. IV. 1902.), pravnik i političar. Bio je u upravnoj službi u Temešvaru do 1860., kada je postao srijemski podžupan. Pripadao je unionističkoj stranci. U regnikolarnoj deputaciji 1868. sudjeluje pri sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe. Godine 1873. imenovan je predstojnikom za unutarnje poslove u Mažuranićevoj vladi i na tom položaju ostaje do 1883. Bio je brat Teofana Živkovića (1825.–1890.), koji je 1874. imenovan episkopom gornjokarlovačkim. Vidi: *Narodna enciklopedija SHS*, sv. IV., Zagreb, 1929., 1343.

⁴³ *Dnevnik 1861.*, 170.

⁴⁴ *Dnevnik 1861.*, 164.–165.

⁴⁵ *Dnevnik 1861.*, 170. Vidi o tomu i kod L. V. Südlanda [Ive Pilara], *n. dj.*, 199. Jednako neoprezan, kao navedeno saborsko priznanje opstojnosti srpskoga naroda iz 1861., bio je zaključak Sabora Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od 11. V. 1867. da »(...) trojedna kraljevina priznaje srpski narod, koji u njoj stanuje, kao narod istovjetan i ravnopravan s hrvatskim narodom«. Vidi: Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, sv. I., Zagreb, 1990., 189.

⁴⁶ Vidi: *Korespondencija*, 9. Uzroke pojave netolerancije pravoslavnih crkava prema pripadnicima ostalih vjerskih zajednica, koji sežu u same korijene njihova narodnog i državotvornog ustroja, posebice je analizirao L. V. Südland [Ivo Pilar] u djelu *Južnoslavensko pitanje*, Zagreb, 1943., 150.–182.

pravoslavlje i da na temelju tog izjednačivanja provodi proces posrbljivanja nesrpskoga pučanstva vlaškoga porijekla u Habsburškoj monarhiji i na Balkanu koje ispovijeda pravoslavnu vjeru,⁴⁷ u namjeri da na južnoslavenskom prostoru stvori srpsko carstvo.⁴⁸ S tim u svezi posebice je negativno ocijenio djelovanje patrijarha Rajačića i jezičnu teoriju V. S. Karadžića, prema kojoj su svi štokavci Srbi, što su podržavali i pravoslavni velikodostojnici u Saboru 1861. godine. Upozorio je i na negativne posljedice djelovanja SPC-a u Dalmaciji, u kojoj je SPC također provodio srbizaciju pravoslavnih Vlaha, i na nastojanja Srbije i Crne Gore da okupiraju Bosnu i Hercegovinu. Njegova pisma iz 1861. potvrda su da je uočio negativne, za hrvatsku teritorijalnu cjelovitost izuzetno opasne razvojne tendencije u političkim nastojanjima Srba u hrvatskim zemljama u drugoj polovici XIX. stoljeća.⁴⁹

Posilovićeva shvaćanja o suvremenim hrvatskim crkvenim i kulturnim prilikama

Kao mladoga svećenika Jurja Posilovića zaokupljale su i crkvene i kulturne prilike u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Bio je ogorčen germanizacijom hrvatskoga školstva u razdoblju neoapsolutizma, o čemu nalazimo potvrdu i u njegovom članku »Konvikt biskupa Ožegovića u Senju«.⁵⁰ Postupno uvođenje hrvatskoga jezika u školstvo u ljeto 1859. godine⁵¹ potaknulo ga je i na razmišljanje o uvođenju hrvatskoga književnog jezika u bogoslužje. Afirmacija hrvatskoga književnog jezika, uz izgradnju znanstvenog nazivlja, bila je tada opća težnja hrvatskih intelektualaca, a potaknula je rasprave među pristašama »zagrebačke škole«, koja je preuzela ilirističku tradiciju štokavske osnove s kajkavskim i čakavskim elementima, »riječke škole«, koja je u

⁴⁷ O problemu etnogeneze balkanskih i starohrvatskih Vlaha, te o srbizaciji Vlaha vidi opširnije: Mirko Valentić, »O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba«, *ČSP*, Zagreb, 1992., 24 (3), 1.–21.

⁴⁸ Vidi *Korespondencija*, 9. Osnovna sastavnica srpskog nacionalnog imperijalizma bila je ideja o obnovi srpskoga carstva, odnosno o proširenju srpske države na sva područja naseljena pravoslavnim pučanstvom nad kojima je nekada imala jurisdikciju Pečka patrijaršija, ili ju je, kao npr. u Habsburškoj monarhiji, tijekom povijesti SPC zadobio. Vidi o tomu opširnije: L. V. Sudland (Ivo Pilar), *n. dj.*, 173.–183.

⁴⁹ Vidi: *Korespondencija*, 9.

⁵⁰ Vidi: *ZKL*, X/1859., 39, (29. XI. 1859.), 305.–307. Članak je potpisan malim slovom *p*, kao i svi drugi Posilovićevi članci iz tog razdoblja. Svjedočanstvo o autorstvu nalazi se u korespondenciji J. Posilovića. O germanizaciji hrvatskoga školstva u vrijeme neoapsolutizma vidi opširnije: M. Gross – A. Szabo, *n. dj.*, 97.–101.

⁵¹ Odlukom Franje Josipa I. od 8. kolovoza 1859. propisano je da se u svim krunovinama, dakle i u Hrvatskoj i Slavoniji od školske godine 1859./1860., poučava »dotičnim zemaljskim jezikom« ne samo u nižoj, nego i u višoj gimnaziji. Vidi: Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. IV., Zagreb, 1910., 243. Tom odlukom ukinuta je naredba ministra bogoslovlja i nastave Lea Thuna iz kolovoza 1854. godine, kojom je njemački jezik uveden kao pretežito nastavni.

duhu sveslavenstva na podlozi štokavskog narječja, uz neke oblike i riječi iz čakavskoga narječja, težila izgraditi umjetni jezik arhajskih oblika, zamišljen kao osnova budućeg (južno)slavenskog jezika, i struje pristaša Karadžićeve reforme.⁵²

Juraj Posilović ne očituje se o suvremenim raspravama o jeziku. Njegovo opredjeljenje za književni standard na štokavskoj osnovi bilo je napose vjerski obojeno, prožeto mišlju da bi uvođenje književnog jezika u bogoslužje Katoličke crkve moglo pridonijeti sjedinjenju pravoslavnih slavenskih crkava sa Svetom Stolicom, odnosno uvjerenjem da je Hrvatima, koji su »u sredini medju katoličkim zapadom i razkolničkim istokom«, providencijalno namijenjena zadaća sjedinjenja pravoslavnog Istoka s Katoličkom crkvom. Tu misao iznio je u članku pod naslovom »Naš jezik«, objavljenom potkraj 1859. godine, u kojem, osim o uvođenju književnog standarda na štokavskoj osnovi u bogoslužje, razmišlja i o promicanju starocrkvenoslavenske liturgije (glagoljice) i štovanju sv. Ćirila i Metoda, kao šire osnove za povratak »razkolne braće Slavna« u zajedništvo sa Svetom Stolicom.⁵³ Svoja stajališta o uvođenju hrvatskog jezika u bogoslužje povjerio je Šimunu Balenoviću. Pritom je izrazio bojazan da bi hrvatski narod mogao pretrpjeti i vjersku i političku štetu ako se u bogoslužje ne uvede hrvatski jezik. Pod utjecajem uspona nacionalizma u Europi, posebice njemačkoga i talijanskoga, koji ga je uvjerio da nacionalni osjećaji sve više potiskuju vjersko čuvstvo, i uvida u snažnu povezanost vjere i nacije kod pravoslavnih Slavena, upozorio je na mogućnost da Hrvati u mogućim revolucionarnim previranjima ne otpadnu od zajedništva sa Svetom Stolicom i ne postanu shizmatici.⁵⁴ U svezi s postojanjem malog broja vjerskih knjiga na hrvatskom jeziku, upozorio je i na mogućnost proširenja utjecaja protestanata, koji bi mogli iskoristiti priliku i tiskati protestantske vjerske knjige na hrvatskom jeziku.⁵⁵

Šimun Balenović također je bio zaokupljen idejom o uvođenju hrvatskoga jezika u bogoslužje, te je objavio članak posvećen tom pitanju.⁵⁶ No, za razliku od Jurja Posilovića, koji se, u svome zauzimanju za uvođenje književnoga jezika na štokavskoj osnovi u bogoslužje, očitovao napose kao promicatelj crkvenoga zajedništva, kojemu će i kao crkveni velikodostojnik obraćati veliku pozornost, Šimun Balenović je bio ponajprije zaokupljen ulogom književnoga jezika kao sredstva za afirmaciju hrvatske nacionalne integracije. Svoje opredjeljenje za uvođenje književnog standarda na štokavskoj osnovi u bogoslužje Š. Balenović najprije objašnjava bogatstvom u korijenima i oblicima, koje ne nalazi u ostala dva hrvatska narječja, a nužni su za propovijed, koja zahtijeva jezik »obrađen i ugladen«. Držim da je pritom bio pomalo nekri-

⁵² Vidi o tome opširnije: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978., 273.-275.; 282.-308. (o lingvističkim tezama V. S. Karadžića); 403.-469. (o riječkoj filološkoj školi); 529.-603. (o zagrebačkoj filološkoj školi); M. Gross -A. Szabo, *n. dj.*, 113.-114.

⁵³ Vidi: *ZKL*, X/1859., 49, (8. XII. 1859), 385.-388.; 50, (15. XII. 1859.) 393-395.

⁵⁴ Vidi: *Korespondencija*, 5.

⁵⁵ Vidi: *Korespondencija*, 4.

⁵⁶ Š. B. V. [Šimun Balenović], »Naš književni jezik. Misli o njem s crkvenoga gledišta«, *ZKL*, X/1859., 46 (17. XI. 1859.) 47, 24. XI. 1859.

tičan u prosudbi kajkavskog narječja, koje je imalo tradiciju uporabe u javnom životu i književnosti sjeverne Hrvatske, a uz to je na temelju svojih morfoloških i fonetskih odlika bilo pogodno za standardizaciju, na putu koje je već prilično uznapredovalo. Među motivima za njegovo opredjeljenje za štokavsko narječje očevidno je važniju ulogu imala misao o potrebi unapređivanja političke integracije hrvatskoga naroda, kojoj, prema njegovom mišljenju, uz školsku naobrazbu koja se obavlja na književnom standardu, najviše može pridonijeti uvođenje književnog jezika na štokavskoj osnovi u bogoslužje Katoličke crkve.⁵⁷

J. Posilović u svojoj korespondenciji sa Š. Balenovićem ocjenjuje i političko držanje crkvenih velikodostojnika u vrijeme neoapsolutizma i nakon njegova ukinuća. Jasno očituje razumijevanje i simpatije za političko djelovanje biskupa J. J. Strossmayera 1860./1861. godine, dok je prema kardinalu J. Hauliku vrlo kritičan zbog njegova oportunitizma prema politici germanizacije u razdoblju neoapsolutizma.⁵⁸ Negativno se odnosio i prema nastojanjima kardinala Haulika da stalno nastani isusovce u Hrvatskoj, držeći isusovce promicateljima germanizacije.⁵⁹ Zbog germanizacije obrazovnog sustava u Hrvat-

⁵⁷ Isto, 46, 365.

⁵⁸ Vidi o tomu opširnije: M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske, n. dj.*, Zagreb, 1985., 343.–348.

⁵⁹ Vidi: *Korespondencija*, 7. Svoje mišljenje o Družbi Isusovoj Juraj Posilović je kasnije očevidno radikalno promijenio, jer joj je upravo on, kao zagrebački nadbiskup, osigurao materijalne uvjete za povratak u Zagreb 1902. Glede nastojanja za povratkom isusovaca u Zagreb 1860./1861., valja upozoriti na činjenicu da je kardinal Haulik 1858. isusovcima povjerio upravu požeškog sirotišta. U Požegi je namjeravao osnovati i novicijat za slavenske misije. U ljeto 1860., kada se umjesto njemačkog ponovno uvođio hrvatski službeni jezik, Namjesništvo je poduprlo Haulikov prijedlog da se isusovcima preda i plemićki konvikt u Zagrebu i njegova nekadašnja crkva sv. Katarine, pod uvjetom da se očuvaju zakladni imetak, koji je 1858. namijenio za povratak isusovaca u Hrvatsku, naukovni sustav i narodni jezik. Činjenica da su isusovci, uz pučke misije na hrvatskom jeziku, u Zagrebu držali misije za građanstvo na njemačkom jeziku okrenula je dio liberalno raspoloženoga građanstva i biskupijskoga svećenstva protiv njihova dolaska. Vidi o tomu opširnije: M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske, n. dj.*, 347. Službene *Narodne novine* (dalje: *NN*) zauzimale su se 1860. za dolazak isusovaca. Pritom su navodile kao argumente stoljetno znanstveno-pedagoško iskustvo Družbe Isusove, odnosno činjenicu da su isusovci najstručniji za odgoj i naobrazbu mladeži. Nasuprot tvrdnjama da će isusovci, ako im se povjeri plemićki konvikt, promicati uporabu njemačkog jezika, *NN* su upozorile na činjenicu da se Družba Isusova obvezala da će, u slučaju preuzimanja plemićkog konvikta, primiti u svoj novicijat osam do deset »hrvatsko-slavonskih« mladića koje će isključivo odgajati za održavanje pučkih misija na hrvatskom jeziku. *NN*, XXVI/1860., 208 (11. IX. 1860.). Zbog bojazni od germanizacije, ali i pod utjecajem tada nadmoćne liberalne struje, Sabor Kraljevinā Hrvatske i Slavonije izglasao je 1861. zakon prema kojem isusovci ne mogu biti profesori na nedržavnim gimnazijama. Taj zakon nije dobio kraljevsku sankciju. Vidi: *Spisi saborski od god. 1861.*, sv. I., čl. LXXXIX. (22.), Zagreb 1862. 110.; A. Szabo, *Hrvatska javnost 19. stoljeća i njezini odnosi prema isusovcima*, u: *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija »Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata«* (dalje: *Isusovci u Hrvata*) Zagreb, 1992., 241. Činjenica je, međutim, da je otpor dijela hrvatske javnosti povratku isusovaca u Zagreb 1860./1861. omeo njihov dolazak sve do 1902.

skoj i Slavoniji tijekom neoapsolutizma i suvremene talijanizacije školskog sustava u Dalmaciji bio je nepovjerljiv prema spremnosti isusovaca da se odupru stranim političkim pritiscima i na području kulture podupiru hrvatska nacionalna nastojanja. No, ipak je dovoljno cijenio ulogu Družbe Isusove u povijesti Crkve i njezino pedagoško i znanstveno djelovanje, a da bi pristao pružiti potporu suvremenim protuisusovačkim pamfletima. To posvjedočuje njegova kritika »antijezuitizma« u poznatoj pjesmi Petra Preradovića⁶⁰ pod naslovom »Pjesma Dubrovniku«, u kojoj nisu izvrgnuti osudi samo isusovci u Dubrovniku, koji su upravljali dubrovačkom dijecezanskom gimnazijom,⁶¹ nego su događaji u svezi s pretežitom uporabom talijanskog jezika u dubrovačkoj gimnaziji bili osnova za izricanje osude cijeloj isusovačkoj redovničkoj zajednici.⁶²

⁶⁰ Petar Preradović (Grabrovnica, 19. III. 1818.-Fahrafeld, Beč), hrvatski pjesnik. Kao časnik služio je u Milanu, Zadru, Pešti, Cremoni, Zagrebu, Glini, Temišvaru, Beču i dr. Pisati je počeo u Milanu na njemačkom jeziku, no ubrzo piše na hrvatskom jeziku. Godine 1844. u *Zori dalmatinskoj* objavljena mu je pjesma »Zora puca, bit će dana«, a prva zbirka *Prvenci* objavljena mu je dvije godine kasnije. Uz Mažuranića i Vraza ubraja se u najznačajnije hrvatske preporodne pjesnike. Vidi: *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 6, Zagreb, 1980., 615.

⁶¹ U navedenoj pjesmi P. Preradović je dao izraza ogorčenju zbog talijanizacije školstva i uprave u Dubrovniku, ujedno se prisjećajući slavne »slavske« prošlosti Dubrovnika. Pritom nije prikrilo svoju netrpeljivost prema Družbi Isusovoj. Vidi: *Djela Petra Preradovića*, I. Knjiga (priredio Branko Vodnik), Zagreb, 1918., 139.–143. O djelovanju isusovaca u Dubrovniku, gdje su upravljali dijecezanskom gimnazijom od 1864. do 1868., vidi opširnije: Adone Adelgheri, *Breve storia della Provincia Veneta d. C. d. G. dalle sue origini fino ai nostri giorni (1814–1914)*, Venecija, 1914., 149.–155.; 191.–194.; 253.–260.; 314.–318. Vrijedne podatke o događajima u svezi s dubrovačkim isusovcima i djelovanjem i ukinućem dubrovačke dijecezanske gimnazije nalazimo i u sjećanjima Koste Vojnovića (1832.–1903.), u pismu upućenom iz Dubrovnika J. J. Strossmayeru 20. kolovoza 1887. godine: »(...) Kako je nestalo domaće diocezanske (dijecezanske, donosno biskupijske, op. Z. G.) gimnazije dubrovačke, u kojoj su isusovci većom stranom podučavali. Stoji nepobitno da isusovci, pokraj poznate njihove požrtvovnosti, nisu se mogli nigda sprijateljiti (prihvatiti činjenicu, op. Z. G.) od god. 1854. odkad opet dogjoše u Dalmaciju, da je ova slavenska zemlja i da talijanski jezik nije ništa drugo nego kulturni jezik. Bili su se prignuli istina da neke predmete predaju hrvatski, ali na posvemašno ponarodjenje nisu bili pristali. Ravnatelj gimnazije po vladi odobren bio je dobar narodnjak koji dodje u sukob s isusovci, te morade odstupiti. Medjutim ne zna se po komu klerici bijaše nahuškani na isusovce, došlo je do sablažnjivih nereda, dapače kaže se do prijetnja i do zlostavljanja jednoga isusovca. Strasti se zapališe još više kad slučajno dodje u ruke narodne list provinciala isusovaca, u kojemu je preporučivano da se talijanski jezik ne zapušta. Vlada medjutim usljed odstupa prvoga ravnatelja zahtjevala od biskupa da joj predloži drugoga. Ne bivši u stanju to učiniti, gimnazija bi ukinuta«, *Arhiv HAZU, Ostavština J. J. Strossmayera, XI-a/Voj. Ko. 235*.

⁶² Uporaba talijanskoga jezika u Dalmaciji kao nastavnoga branila se pod izlikom da je taj jezik prikladan za naobrazbu, dok hrvatski navodno nije. Sličnom argumentacijom, a napose nedostatkom znanstvene terminologije na hrvatskom jeziku, opravdavala se uporaba njemačkog jezika u Banskoj Hrvatskoj u vrijeme neoapsolutizma. O kritici talijanske nastavne osnove u Dalmaciji vidi: Medo Pucić, »O talijanstvu u Dalmaciji«, *Pozor*, I/1860., 13 (15. X. 1860.), 1.

Među važnijim temama u Posilovićevim pismima Š. Balenoviću valja upozoriti i na njegova stajališta o Židovima, u kontekstu modernizacijskih procesa u hrvatskom društvu koji su nametnuli pitanje njihova potpunog građanskopravnog izjednačavanja s građanima katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti.⁶³ U Katoličkoj crkvi, kao i u hrvatskoj javnosti, u to vrijeme stajališta prema Židovima nisu bila jednoznačna.⁶⁴ J. Posilović i Š. Balenović, koji su inače bili gotovo u svemu suglasni, u odnosu prema Židovima i njihovom građanskopravnom statusu zastupali su različita stajališta. Š. Balenović je bio protiv građanskopravnog izjednačavanja Židova, držeći da je njihovo odricanje od židovske vjere nužan preduvjet njihova punog sudjelovanja u građanskim pravima.⁶⁵ Nasuprot Balenoviću, J. Posilović je zastupao liberalnije stajalište glede građanskopravne ravnopravnosti Židova, tvrdeći da katoličkom svećeniku ne priliči zauzimati se za ograničavanje njihovih građanskih prava. Taj razlog bio je i jedan od argumenata kojima potkrepljuje svoje nepristajanje na sudionitvo u širenju protužidovske brošure koja mu je poslana iz Zagreba 1861. godine.⁶⁶

Odnos Jurja Posilovića prema »rimskom pitanju« 1859./1860. godine

Pisma J. Posilovića svjedoče i o zanimanju autora za događaje izvan Habsburške monarhije. Kao katoličkog svećenika napose ga je zaokupljalo tzv. rimsko pitanje, koje se odnosilo na problem postupnog propadanja Crkvene države od njezine rekonstrukcije poslije revolucije 1848.–1849. godine, pa sve do njezinog ukinuća nakon ulaska talijanskih trupa u Rim 20. rujna 1870. godine. Rimsko pitanje razmatrao je u širem europskom kontekstu, jasno uočavajući da se na njemu prelamaju politički sukobi među europskim velesi-

⁶³ Građanskopravnu ravnopravnost Židovi u Habsburškoj monarhiji stjecali su postupno. Ustavom od 26. IV. 1848. zajamčena je građanska ravnopravnost austrijskim Židovima, dok je mađarski krnji sabor 28. VII. 1849. izglasao zakonski članak o emancipaciji Židova. Oktroiranim ustavom od 4. III. 1849. Židovi cijeloga Carstva proglašeni su jednaki s kršćanima u svim građanskim pravima. Za apsolutizma su uz zabranu posjedovanja nekretnina ostale na snazi i druge protužidovske mjere. Carskim patentom od 18. II. 1860. Židovima je dopušteno posjedovanje nekretnina, a postupno su ukinute odredbe koje su sputavale njihov obiteljski i gospodarski život. Punu ravnopravnost stječu austrijskim temeljnim državnim zakonom od 21. XII. 1867. i ugarskim zakonom, donijetim tjedan dana poslije austrijskoga. Pitanje prihvaćanja zakonske osnove o građanskopravnoj ravnopravnosti Židova postavilo se i pred Sabor Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije 1870. No, on ju je prihvatio tek tri godine kasnije 19. IX. 1873., a Franjo Josip I. potvrdio ju je 21. X. 1873. Vidi o tomu opširnije: M. Gross – A. Szabo, *n. dj.*, 419.

⁶⁴ Vidi: Ivo Goldstein, »Antisemitizam u Hrvatskoj. Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj«, u: *Antisemitizam Holokaust Fašizam, Studia Iudaico-Croatica I*, Zagreb, 1996. 14.

⁶⁵ Vidi: ZKL, XI/1860., 45 (8. XI. 1860.), 355.–357.

⁶⁶ Vidi: *Korespondencija*, 10.

lama. Problem osnovanosti papinskoga svjetovnog suvereniteta, kojemu su različito pristupali zagovornici i osporavatelji opravdanosti postojanja Crkvene države, promišljao je i opravdavao s obzirom na svjetsko-povijesnu i eshatološku zadaću koje se susreću i isprepleću u djelovanju Katoličke crkve.⁶⁷

Razmatranje povijesti Crkvene države otkriva nam činjenicu da je njezina kriza iz 1859. godine, na koju se Posilovićeva pisma odnose, bila povezana s teškim prilikama u kojima se iste godine, nakon poraza kod Solferina i Magente, našla Habsburška monarhija. U odnosu na revolucionarno razdoblje 1849./1850. godine, prilike su se znatno promijenile, jer su Habsburška Monarhija i Francuska, europske katoličke velesile koje su 1849. godine obnovile papinsku svjetovnu vlast, 1859. godine zaratile na talijanskom tlu, pri čemu su združene francusko-sardinijske snage odnijele pobjedu.⁶⁸ Francuski interesi koji su glede Crkvene države bili usmjereni na očuvanje papinske svjetovne vlasti, ali ograničene na malu simboličnu državu, upućivali su cara Napoleona III.⁶⁹ na rješenje talijanskog pitanja stvaranjem saveza država – talijanske konfederacije, u kojemu bi papi bilo namijenjeno počasno predsjedništvo. Papa Pio IX.⁷⁰ u mogućem je austrijsko-francuskom savezu nazirao jamstvo održanja svoje svjetovne vlasti, pa je diplomacija Svete Stolice javila u Beč da je papa pripravan preuzeti počasno predsjedništvo u talijanskoj konfederaciji.⁷¹ Pregovori koji su se potkraj 1859. godine vodili između Rima, Beča i Pariza koncentrirali su se na pitanje političkog preustroja papinske države, što je uključivalo niz demokratskih reformi, i ustupanja sjevernih dijelova Crkvene države Kraljevini Pijemont. U svezi s mogućim utemeljenjem talijanske konfederacije, Beč je zahtijevao da se iz vijećanja o njezinoj organizaciji isključe Engleska, Rusija i Pruska. U Parizu je za 5. siječnja 1860. godine sazvan kongres, radi donošenja odluka o navedenim pitanjima. Glavna zapreka postizanju sporazuma bilo je pitanje opsega papinske države. Naime, 26. prosinca 1859. godine knez Metternich⁷² je u Parizu predao izjavu da Habsburška mo-

⁶⁷ Vidi o tome opširnije: Friedrich Engel Janosi, *Österreich und der Vatikan 1846–1918*, Erster Band, *Die Pontifikate Pius IX und Leo XIII (1846–1903)*, Graz–Wien–Köln, 1958, 85.–111., Hubert Jedin, *Velika povijest crkve*, sv. VI., Zagreb, 1987., 675.–684.

⁶⁸ F. E. Janosi, *n. dj.*, 85.

⁶⁹ Napoleon III. (Pariz, 20. IV. 1808.–Chislehurst u Engleskoj, 9. I. 1873.), puno mu je ime bilo Charles Louis Napoléon Bonaparte. Bio je francuski car od 1852. do 1870. Vidi: *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 5, Zagreb, 1979., 675.

⁷⁰ Pio IX. (Sinigaglia, 13. V. 1792.–Rim, 7. II. 1878.). Svjetovno ime bilo mu je Giovanni Maria Mastai-Ferretti. Godine 1827. imenovan je nadbiskupom Spoleta, 1832. nadbiskupom značajnije biskupije Imole i kardinalom, a 1846. izabran je za papu. Vidi opširnije: *The Catholic Encyclopedia*, sv. XII., New York, 1911., 134.–137.

⁷¹ F. E. Janosi, *n. dj.* 90.

⁷² Richard Metternich (Beč, 7. I. 1829.–1. III. 1895.), knez, austrijski državnik, sin kneza Clemensa Wenzela Lothara Metternicha (1773.–1859.), austrijskoga dvorskog i državnog sekretara od 1821. do 1848. U prosincu 1859. imenovan je austrijskim veleposlanikom u Parizu. Uspomene na svoju parišku diplomatsku karijeru zabilježio je u djelima *Geschehenes, Gesehenes, Erlebtes* (1920.) i *Éclair du passé 1859–1871*, (1921.). Vidi: *Meyers Lexikon*, Achter Band, Leipzig, 1928, 360.

narihija svoje sudjelovanje na kongresu uvjetuje suglasnošću Francuske da se Crkvena država održi u svom punom opsegu.⁷³ Zbog dogovora s Cavourom⁷⁴ o ustupanju sjevernih dijelova papinske države Kraljevini Pijemont, Napoleon III. nije bio spreman prihvatiti austrijski zahtjev za očuvanjem teritorijalne cjelovitosti Crkvene države. Na poticaj Napoleona III., 22. prosinca 1859. godine, dakle četiri dana prije uručivanja austrijskog zahtjeva, tiskana je brošura Louisa La Gueronnierea pod naslovom *Le Pape et le Congres*, koja je zastupala francuska stajališta o Crkvenoj državi.⁷⁵ Brošura je zagovarala nužnost umanjivanja područja papinske države i broja papinih podanika iznoseći sljedeće mišljenje: »Što će manje biti područje (Crkvene države, op. Z. G.), to će veći biti vladar (papa, op. Z. G.).⁷⁶ Habsburška monarhija je izrazila nezadovoljstvo zbog La Gueronnierove brošure. Nesporazum između Beča i Pariza oko opsega papinske države u planiranoj talijanskoj konfederaciji iskoristile su sardinijske trupe, nastavivši osvajati dijelove papinske države i anektiravši Parmu i Modenu, Savoju i Nicu. Habsburška monarhija pritom se držala pasivno, jer se morala iznutra politički konsolidirati nakon teških vojnih poraza iz 1859. godine. U tom kontekstu valja shvatiti i njezino pristajanje na francuske zahtjeve za reduciranjem papine svjetovne moći, premda je inače imala afirmativniji odnos prema papinom svjetovnom suverenitetu.⁷⁷

Opisani događaji, vezani uz povijest Crkvene države 1859./1860. godine, važna su okosnica članaka i pisama J. Posilovića iz tog razdoblja. Prije objavljivanja La Gueronnierove brošure *Le Pape et le Congres*, u prosincu 1859. godine, J. Posilović je imao veliko povjerenje u Napoleona III., za kojega je držao da je nakon Boga najveći papin zaštitnik. Za Austriju je točno ustvrdio da se drži Napoleona III. i popušta mu kako ne bi ostala politički izolirana. S obzirom na navedene činjenice, nije mu bilo jasno i osuđivao je odbojno držanje kardinala J. Haulika prema Napoleonu III.⁷⁸ Međutim, izdanje La

⁷³ F. E. Janosi, n. dj., 93.

⁷⁴ Camillo Benso Cavour (Torino, 10. VIII. 1810.–6. VI. 1861.), talijanski državnik, jedan od glavnih tvoraca talijanskog ujedinjenja. Zajedno s Cesareom Balbom 1847. izdaje u Torinu list *Il Risorgimento*. Od 1852., s kratkim prekidom 1859., na čelu je vlade sardinijsko-pijemontske kraljevine (Pijemonta). Godine 1861. postao je predsjednik prve vlade Kraljevine Italije. Vidi: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 2, Zagreb, 1982., 618.

⁷⁵ Louis Etienne Arthur Dubreuil Héliion Vicomte de La Gueronniere (Dorat (Haute-Vienne), 6. IV. 1816.–Pariz, 23. XII. 1875.), francuski pisac i diplomat. Premda je prosvjedovao protiv državnog udara od 2. XII. 1851., uskoro se približio Charlesu Louisu Napoléonu Bonaparteu, koji je 1852. postao car Napoleon III. Kao carev savjetnik u veljači 1859. napisao je djelo *L'empereur Napoléon III et l'Italie (Car Napoleon III. i Italija)*, u kojem je podržao ideju Napoleona III. o stvaranju talijanske konfederacije, a potkraj iste godine navedenu brošuru *La Pape et le Congres (Papa i kongres)*. Vidi: *Enciclopedia Cattolica*, sv. 7, Rim, 1951., 809.–810.; *Mayers großes Konversations Lexikon*, sv. 12, Leipzig – Beč, 1905., 53.; *Herder Konversations Lexikon*, Freiburg im Brrisgau, 1905., 428.

⁷⁶ F. E. Janosi, n. dj., 94.

⁷⁷ F. E. Janosi, n. dj., 100.

⁷⁸ Vidi: *Korespondencija*, 4.

Gueronmierove brošure, neprijeporno napisane na poticaj vlasti, učinilo ga je nepovjerljivim i kritičnim prema planovima francuskoga cara glede Crkvene države. Na ideje iznijete u toj brošuri kritički se osvrnuo u članku pod naslovom »Papa i kongres«. Ustvrdio je da su neodržive francuske pretpostavke da će papa, lišen svih stvarnih atributa svjetovne vlasti, uspjeti zadržati svjetovnu vlast nad Crkvenom državom reduciranom na grad Rim i njegovu okolicu. Upozorio je i na činjenicu, posvjedočenu dotadašnjim velikim teritorijalnim gubicima koje je pretrpjela Crkvena država, da se revolucionarni talijanski pokret, u svojoj težnji da učini Rim središtem ujedinjene Italije, uopće ne namjerava osvrnati na papin svjetovni suverenitet, posebice ako on bude utemeljen isključivo na moralnom autoritetu pape kao vjerskoga poglavara Katoličke crkve, a Crkvena država ostane bez bilo kakve vojne zaštite i garancija velikih sila.⁷⁹ Pismo Napoleona III. papi Piju IX., koje je francuski tisak objavio 11. siječnja 1860. godine, u cijelosti je uvjeralo J. Posilovića da je francuska politika, unatoč deklarativnoj potpori održanju papine svjetovne vlasti, suprotna interesima Svete Stolice, jer papu izolira od Austrije i dovodi u potpunu ovisnost o Napoleonu III., čija je potpora talijanskom revolucionarnom pokretu očevidna.⁸⁰

S opisom stajališta J. Posilovića prema tzv. rimskom pitanju ispunjena je zadaća ovoga članka kojemu je cilj ocrtnati povijesni kontekst na koji se odnose najvrednija zapažanja u pismima J. Posilovića. Članak je ujedno zamišljen i kao historiografska nadopuna problematici korespondencije, jer ukazuje na razinu istraženosti važnijih problema na koje se odnosi korespondencija u hrvatskoj i inozemnoj historiografiji. On je ujedno eksplikacija korespondencije, jer sadrži i kratki osvrt na publicističku djelatnost J. Posilovića i Š. Balenovića, koja je u najužoj svezi sa sadržajem pisama. No, najvažnija mu je zadaća upozoriti na historiografsku relevantnost problema na koje se odnosi Posilovićeva korespondencija i visoku razinu njihove elaboracije, zbog kojih je možemo ocijeniti kao prinos upoznavanju kulturne i političke povijesti hrvatskoga svećenstva krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina XIX. stoljeća.

Zaključak

Pisma Jurja Posilovića Šimunu Balenoviću iz razdoblja od 1856. do 1861. godine sadrže mnoga vrijedna zapažanja i ocjene o suvremenim političkim i kulturnim događanjima. Otkrivaju nam budućeg senjsko-modruškoga biskupa i zagrebačkoga nadbiskupa kao osobu koja iz Beča pažljivo prati važnije vjerske, političke i kulturne događaje u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Habsburškoj monarhiji i Europi. Njegova zapažanja o hrvatskim političkim događanjima, nastala u jednom od prijelomnih razdoblja hrvatske povijesti XIX. stoljeća, svjedoče o tomu da je ozbiljno i zrelo ocjenjivao suvremene prilike i uočio probleme koji će desetljećima dominirati u hrvatskom poli-

⁷⁹ Vidi: *ZKL*, XI/1860., 2 (12. I. 1860.), 10.–14.

⁸⁰ Vidi Posilovićev članak »List Napoleona III. na sv. oca«, u: *ZKL*, XI/1860. 4 (26. I. 1860.), 27.–29.

tičkom životu. To se napose odnosi na neriješene državnopravne probleme, posljedica čega je bila politička razdvojenost hrvatskih zemalja sve do propasti Austro-ugarske monarhije 1918. godine, s jedne strane, i problem pokušaja političkog konstituiranja Srba u Hrvatskoj, u funkciji ozbiljenja velikosrpskog imperijalnog projekta, s druge strane. Zbog historiografske relevantnosti, kao i zbog činjenice da je visoki položaj u crkvenoj hijerarhiji sve više upućivao J. Posilovića na suzdržanost u iznošenju političkih uvjerenja, njegova privatna korespondencija sa Šimunom Balenovićem iz mladenačkog razdoblja, uvrštena u rubriku »Gradivo« ovoga časopisa, ujedno pridonosi shvaćanju njegova kasnijeg u hrvatskoj historiografiji gotovo zanemarenoga djelovanja.

SUMMARY

INSIDE THE CHURCH DEBATE ON CULTURE AND POLITICS: THE CORRESPONDENCE OF JURAJ POSILOVIĆ AND ŠIMUN BALENOVIĆ 1856–1861

In this article the author analyzes the contents of letters that Juraj Posilović, as a seminarian and doctoral student of theology in Vienna, sent to his friend Fr. Šimun Balenović in Zagreb during the period 1856–1861. The author contends that these letters (which are appearing in print for the first time in this issue as a part of the Historical Sources section) show J. Posilović to be abreast of the most important contemporary religious, political, and cultural issues, as well as being aware of the political threat posed by an over-reliance on Hungary and the organization of the Serbs in Croatia. He concludes the article by pointing out that the relevance of the issues dealt with in these letters and the nature of their elaboration make Posilović's correspondence an important addition to the study of the political and cultural history of the Croatian clergy during the 1850s and 1860s.